

Marek Nowacki

Gustav Zerndt – historyk ziemi świebodzińskiej

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny nr 13, 263-268

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Marek Nowacki
Świebodzin

Gustav Zerndt – historyk ziemi świebodzińskiej

Gustav Heinrich Zerndt był nauczycielem, historykiem i archiwistą miejskim. Urodził się 5 lipca 1854 roku w Świebodziźnie jako syn mistrza sukienniczego Heinricha Zerndta i zmarł tutaj 1 kwietnia 1929 roku¹. Pochodził z notowanej już w połowie XVI wieku rodziny miejscowych bednarzy, a następnie (od połowy XVIII w.) sukienników². Około 1880 roku ożenił się z Klarą z domu Otto i miał z nią 8 dzieci: 5 synów i 3 córki³.

G. Zerndt ukończył w Świebodziźnie szkołę miejską, a w latach 1871–1874 ewangelickie seminarium nauczycielskie w Neuzelle. Był najpierw przez 4 lata nauczycielem w Drezdenku, następnie od 1878 roku aż do emerytury nauczycielem w średniej szkole dla dziewcząt w Świebodziźnie. Prowadził także zajęcia w tutejszej zimowej szkole rolniczej, był również m.in. przewodniczącym Związku Nauczycielskiego Świebodzina i okolic oraz przewodniczącym komisji ds. opieki nad pomnikami przyrody⁴.

Oprócz pracy zawodowej i społecznej wielką pasją G. Zerndta było poznawanie interesujących zakątków najbliższej okolicy oraz gromadzenie pamiątek przeszłości. Przewędrował i objechał on teren całego dawnego powiatu świebodzińskiego i uchodził za doskonałego znawcę jego legend, tajemnic i ciekawostek. W związku z tym nazywano go często „Fontanem ziemi świebodzińskiej”. Dobrze zorientowany w lokalnej historii, służył zawsze pomocą wielu mieszkańcom w ich poszukiwaniach genealogicznych⁵.

Zgromadzone przez niego zbiory stały się podstawą dla zorganizowania muzeum miejskiego (Muzeum starożytności), które pod jego kierunkiem otwarto w kilku pomieszczeniach starego szpitala 16 września 1903 roku. Powołany równocześnie Związek Krajoznawczy zbierał się na regularnych comiesięcznych spotkaniach w ratuszu, prowadzonych z wielką starannością przez Zerndta jako przewodniczącego Związku.

---

¹ Urząd Stanu Cywilnego w Świebodziźnie, Rejestr zmarłych 1929, nr 77.

² Pierwszym odnotowanym w Świebodziźnie przedstawicielem rodziny Zernt (Zernack) był Antonius Zernt, mieszczanin i mistrz bednarski, ur. ok. 1550 r. i zm. po 1 X 1612 r. – zob. H. Ch. S c h a l l, *Ahnenliste des Paul Klaemt aus Schwiebus in der Neumark*, Archiv Ostdeutscher Familienforscher, Bd. 13, Lief. 10/11, Juli 1996, s. 330-331; z połowy XVIII w. znany 4 pełnoprawnych mieszczan o nazwisku Zerndt, w tym 3 było sukiennikami – S. G. K n i s p e l, *Geschichte der Stadt Schwiebus*, Züllichau [1765], Aneks II; za bezpośrednich przodków G. Zerndta należy uznać: jego dziadka, sukiennika Friedricha Augusta (ur. w 1807 r.) oraz pradiadka, mistrza sukienniczego Gottlieba (ur. ok. 1780 r.) – Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, Akta magistratu miasta Świebodzina (dalej: APZG), sygn. 10/1381-1456 (Standesamt Schwiebus 1874-1936).

³ Ibidem.

⁴ R. P a n k o w, *Sagen und Geschichten aus dem Sternberger Land*, Husum 1992, s. 192 (por. niezbyt precyzyjne tł. polskie – Sulęcín 2002, s. 102); *Adreßbuch für die Städte Schwiebus und Liebenau*, Schwiebus [1913].

⁵ [R.] R o t h e - R i m p l e r, *Gustav Zerndt – Stadtarchivar und Ehrenbürger der Stadt Schwiebus*, w: *Heimatkalender des Kreises Züllichau-Schwiebus* (dalej: HK) 1930, s. 31; wg jego najbliższego współpracownika z lat 20., Maxa Hilschera, nie było miejsca, do którego by nie trafił – HK 1930, s. 35; określenie „Fontane ziemi świebodzińskiej” za: *Schwiebus. Stadt und Land in deutscher Vergangenheit*, hrsg. v. M. Rothe-Rimpler, München [1974] (dalej: Schwiebus), s. 111.

On sam miał tu również często interesujące wykłady nt. przeszłości okręgu. Zabiegi G. Zerndta i innych członków Związku doprowadziły szybko do ilościowego i jakościowego wzrostu zbiorów. Rozbudową muzeum zainteresowana została cała społeczność miasta i okolic. Przekazywano do niego pamiątki rodzinne i rozmaite znaleziska. Szczególnie cenne okazały się dary miejscowych cechów i gildii strzeleckiej. Wzrost rangi zbiorów przyczynił się do tego, że w 1915 roku muzeum świebodzińskie przyjęto do Związku Muzeów Brandenburgii⁶.

Pewne trudności przeżywało muzeum w czasie I wojny światowej i tuż po niej, kiedy ograniczono radykalnie jego powierzchnię wystawową. Jednak już w 1925 roku oddano do jego dyspozycji kilka przestronnych i dobrze oświetlonych pomieszczeń w hali miejskiej oraz, po raz pierwszy, przeznaczono na jego utrzymanie odpowiednie fundusze. Specjalna komisja pod kierunkiem G. Zerndta uporządkowała zbiory, a ich ponowne uroczyste udostępnienie publiczności nastąpiło 6 grudnia 1925 roku. Zerndt zrezygnował wówczas z funkcji przewodniczącego Związku Krajoznawczego i jako opiekun zbiorów otrzymał z rąk władz miasta tytuł honorowego archiwisty miejskiego⁷. Od tam mógł się poświęcić wyłącznie pracy muzealnej i badawczej. Aktywnie uczestniczył m.in. w spotkaniach Związku Muzeów Brandenburgii (1925–1928). Spadły na niego także inne zaszczyty – w maju 1926 roku nadano mu tytuł honorowego obywatela miasta „w uznaniu zasług w dziedzinie historycznych badań dziejów ojczystych”, a z nominacji władz rejencyjnych został społecznym opiekunem zabytków dawnego powiatu świebodzińskiego⁸. Wielkim wyróżnieniem dla jego osiągnięć było również zorganizowanie w Świebodziźnie w dniach 8–10 czerwca 1928 roku, na 25-lecie Związku Krajoznawczego, zjazdu przedstawicieli 25 muzeów Brandenburgii i Związku Marchijskich Stowarzyszeń Historycznych. W obecności znanych postaci życia naukowego i władz lokalnych uhonorowano wówczas jego zasługi dla miasta, powiatu i całej prowincji⁹. Już po śmierci Zerndta, w maju 1936 roku, władze Świebodzińska przemianowały jedną z ulic w centrum miasta na Gustav-Zerndt-Straße, a w muzeum uczczono jego pamięć specjalną marmurową tablicą pamiątkową. W treści podkreślono przede wszystkim jego rolę w założeniu muzeum¹⁰. Podobna brązowa tablica polsko-niemiecka została odsłonięta 17 czerwca 1995 roku na fasadzie rodzinnego domu G. Zerndta. Ufundowali ją byli niemieccy mieszkańcy miasta, stawiając tym razem akcent na jego osiągnięcia badawcze nad historią lokalną¹¹.

Pierwsze prace Zerndta związane były z jego zainteresowaniami krajoznawczymi i miały raczej charakter popularyzatorski. Chodzi tu zwłaszcza o „Szkic do krajoznawstwa powiatu sulechowsko-świebodzińskiego” (*Abriss zur Heimatkunde des Kreises Züllichau-Schwiebus*), napisany głównie z myślą o uczniach i nauczycielach (pierwsze wyd. w 1895 r.). Cieszył się on przez lata tak dużą popularnością, że lokalne wydawnictwo C. Wagnera opublikowało w 1926 roku jego piąte, zaktualizowane wydanie. Ta niespełna

⁶ [R.] R o t h e - R i m p l e r, op. cit., s. 31.

⁷ Brandenburgische Museumsblätter, N. F. (dalej: BM) nr 2, 1925, s. 14; [R.] R o t h e - R i m p l e r, op. cit., s. 31-32.

⁸ APZG, sygn. 10/223 (Einteilung der Ehrenbürgerrechte); [R.] R o t h e - R i m p l e r, op. cit., s. 32.

⁹ [G. M i r o w], *Aus dem Verband. Die Frühjahrstagung in Schwiebus vom 8 – 10 Juni 1928*, BM, nr 8, 1928, s. 61-62.

¹⁰ APZG, sygn. 10/784 (Umbenennung der Baderstraße in Gustav-Zerndt-Straße).

¹¹ *Gedenktafel für Heimatforscher Gustav Zerndt eingeweiht*, Märkischer Informationsdienst, nr 6-7/95.

100-stronnicowa książeczka składała się z kilku praktycznych części: opisu walorów naturalnych obszaru, podstawowych danych z historii jego poszczególnych miejscowości, wykazu objaśniającego nazwy miejscowe, kilkunastu szkiców z ogólnych dziejów lokalnych, wyboru miejscowych legend i podań oraz kilku wierszy. Do kolejnych wydań dołączana była mapa powiatu bądź plan Świebodzina; oba dodatki przygotował również G. Zerndt. W tym okresie Zerndt opracowywał także inne mapy i plany, dodawane najczęściej jako uzupełnienia do różnych samodzielnych publikacji (np. plan Świebodzina w księdze adresowej z 1901 r. i mapa okolic Łagowa w przewodniku po tej miejscowości z 1903 r.). Wydawał poza tym drobne artykuły w prasie lokalnej (np. w „Schwiebuser Tageblatt”) i zredagował w latach 1904–1909 21 numerów cennego dodatku do „Schwiebuser Intelligenzblatt” pt. „Arkusze do krajoznawstwa Świebodzina i okolic” (Blätter für Heimatkunde von Schwiebus und Umgegend). Wystąpił on także w prestiżowym tomie „Die Provinz Brandenburg in Wort und Bild” (1900), umieszczając w nim dwa szkice krajoznawczo-historyczne o Świebodzinie i Lubrzy. Bardziej zorientowane na historię były jego trzy artykuły w nowym, już dwutomowym wydaniu tej publikacji z 1912 roku. Jeden dotyczył dziejów zamku świebodzińskiego, drugi – XVIII-wiecznego urbarium z wioski Dąbrówka Mała, a kolejny był zestawem 4 legend lokalnych. Tym ostatnim poświęcił zresztą Zerndt odrębną publikację pt. „Heimatklänge” (1909), nazywając je w podtytule przyczynkami do historii powiatu świebodzińskiego i miejscowości z nim graniczących. Był to ułożony chronologicznie zbiór prawie 50 miejscowych podań, legend i historii w redakcji zarówno samego autora jak i innych osób, ujętych w atrakcyjne wierszowane formy, na wzór cytowanych w nim również dawnych pieśni i wierszy, m.in. A. L. Karschin i H. v. Assiga. Do nurtu krajoznawczo-popularyzatorskiego należy zaliczyć jeszcze jedną przedwojenną pracę G. Zerndta, zalecaną szczególnie nauczycielom, mianowicie wykaz rzadkich roślin odnotowywanych na terenie powiatu (ok. 1912). W tym przypadku Zerndt sięgnął w zasadzie po raz ostatni do bliskiej mu niegdyś tematyki przyrodniczej¹².

Nowy nurt, tym razem badawczy, w twórczej działalności G. Zerndta wyznacza publikacja z 1909 roku: I części jego podstawowego dzieła, jakim jest „Historia miasta i powiatu Świebodzin” (Geschichte von Stadt und Kreis Schwiebus). Na początku autor umieszcza następujące przesłanie: „Niech to dzieło przede wszystkim ożywi i umocni na nowo uczucie miłości do stron ojczystych; niech stanie się zachętą do dalszego poznawania jakże urozmaiconej historii miasta i dawnego powiatu świebodzińskiego”¹³. „Historia” jako całość jest efektem wielu lat intensywnej pracy nad gromadzeniem oraz usystematyzowaniem danych źródłowych i literatury do dziejów okręgu. Zerndt ograniczył się do historycznego terytorium tzw. starego powiatu świebodzińskiego, który przez ponad 250 lat nowożytnej historii (1482–1740) był wyodrębniony jako śląska enklawa w otoczeniu posiadłości brandenburskich i polskich. Praca stanowi autorski wykład historii obszaru na szerszym tle dziejów Europy środkowej. W układzie chronologicznym, z podziałem na 3 części, uwzględniającym główne okresy przynależności politycznej Świebodzina – śląsko-czeski, habsburski i pruski, autor dokonuje w części I przeglądu dotychczasowej historiografii regionu, a następnie omawia polskie tradycje tych ziem, włączenie do Śląska, początki zamku, historię posiadłości cysterskich, ekspansję

¹² Schwiebus, s. 112; M. N o w a c k i, *Gustav Zerndt – historyk Świebodzina*, *Gazeta Świebodzińska* 1(5), 1994, s. 7.

¹³ *Geschichte von Stadt und Kreis Schwiebus*, Schwiebus 1909, s. 6 (tł. W. Z a r z y c k i).

Brandenburgii, stabilizację polityczną w latach 1335–1476, wojnę marchijską i wojnę sukcesyjną głogowską oraz okres jagielloński do roku 1526. Niewiele może powiedzieć Zerndt o genezie i początkach miasta, przyjmując jego intensywny rozwój od końca XIV i w XV wieku. Opisując zmiany przestrzenne, ustrojowe i gospodarczo-społeczne, sięga do swoich własnych poszukiwań archiwalnych i treści najstarszych ksiąg miejskich z połowy XV wieku. Znacznie lepiej obraz miasta jest zarysowany w części II (1911), bowiem przybiera wówczas źródła lokalnych (księgi kościelne, dokumenty cechowe, zbiory muzealne i kroniki), a wzrost rangi miasta powoduje szersze zainteresowanie nim ówczesnej literatury historycznej (np. J. Schickfuss, F. Lucae). G. Zerndt podkreśla dalszy rozwój miasta, rozszerzenie jego autonomii, analizuje początki reformacji i związane z nią zmiany w oświacie, ukazuje specyficzną rolę tutejszych starostów, opisuje klęski wojny 30-letniej i początki kontrreformacji, szeroko charakteryzuje okres zastawu brandenburskiego (1686–1695) i na koniec omawia zmiany gospodarczo-polityczne w początkach XVIII wieku. Część III (1925) rozpoczyna omówienie wojen śląskich i okresu zmian w początkach rządów Fryderyka Wielkiego. Następnie autor przedstawia dramat wojny 7-letniej, przejściowy upadek miasta i jego ponowny rozwój oraz kolejny okres zastoju na przełomie XVIII i XIX wieku. Czasy napoleońskie postrzega on wyłącznie w ich aspekcie militarnym, nie zauważając istotnych wówczas zmian ustrojowych, a jedynie chwalebne czyny wojny wyzwoleńczej. Mocną stroną tej części jest wyjątkowo szczegółowe omówienie lokalnych wydarzeń z XIX wieku, często jednak, odmiennie niż poprzednio, pozbawionych szerszego kontekstu historycznego. „Historia” kończy się dość nieoczekiwanie na roku 1888, co autor uzasadnia, skądinąd słusznie, koniecznością dystansu wobec spraw bliskich i bieżących¹⁴. Jednolita, problemowa fabuła całej pracy urozmaicona została dodatkowo przez cytaty i odsyłacze źródłowe, przywoływanie polemik i dyskusji oraz powoływanie się na szeroką literaturę. Brakuje w niej jedynie indeksów i poglądowych ilustracji. Na końcu części III znalazł się za to szczegółowy rzeczowy przegląd treści, ułatwiający korzystanie z tej publikacji¹⁵.

„Historia” pozwala najpełniej spojrzeć na źródła wiedzy historycznej G. Zerndta. Były one szerokie, dogłębne i urozmaicone. Przede wszystkim dotyczy to materiału archiwalnego. Oprócz bazy miejscowej (archiwum miejskie i parafialne, rękopisy i manuskrypty kronik) Zerndt wykorzystywał dokumenty śląskie, wielkopolskie i brandenburskie; te ostatnie podczas osobistej kwerendy w Tajnym Archiwum Państwowym w Berlinie. Również jego lektura literatury historycznej była dość imponująca: począwszy od kronik (np. pastora S. G. Knispela z 1765 r.), opracowań i prasy lokalnej, poprzez podstawowe dzieła ogólne (w tym polskie – np. J. Długosz, Maciej z Miechowa, M. Kromer), po historiografię śląską (J. Cureus, N. Henel, S. J. Ehrhardt, K. A. Menzel) i brandenburską (L. v. Baczko, G. W. v. Raumer, K. F. Klöden, B. Rogge). Niezwykle cenne jest wykorzystanie przez niego, dziś zaginionych, rękopiśmiennych osiemnasto- i dziewiętnastowiecznych kronik Świebodzina J. G. Alsinowsky'ego / J. G. Leonharda i C. A. Treua¹⁶.

Po I wojnie G. Zerndt nie zarzucił ani działalności popularyzatorskiej, ani naukowej. Najpierw, od 1922 roku, publikował nowe artykuły w prasie („Schwiebuser Stadt-

¹⁴ Ibidem, s. 671.

¹⁵ Ibidem, s. I-XXVI.

¹⁶ J. P. M a j c h r z a k, *Suibusium felix. Epizody z 700 lat dziejów Świebodzina i okolic*, Świebodzin 2001, s. 14-15.

und Landbote”), a następnie w roku 1924 zaproponował czytelnikom sztukę teatralną pt. „Dwaj Dubowie w Świebodzińcu” (Die beiden Dubas in Swebyssen), która opowiadała o XIV-wiecznych początkach miasta. Jej premierowe wystawienie w listopadzie 1926 roku musiano dwukrotnie powtarzać, a sam autor otrzymał wówczas wielkie owacje. Zaprezentowano ją ponownie publiczności dwa razy w 1935 roku z okazji jubileusza 600-lecia Świebodzińca¹⁷. Zreorganizowanie muzeum i uporządkowanie zbiorów w 1925 roku dało Zerndtowi możliwość przygotowania dwóch przewodników – po samym muzeum i jego zbiorach. Innymi fachowymi pracami z tego czasu były artykuły o świebodzińskiej aptece ratuszowej. Ukazywanie się od 1926 roku lokalnego „Kalendarza Ojczyźnianego” (Heimatkalendar des Kreises Züllichau-Schwiebus) było dla niego asumptem do napisania kilku profesjonalnych szkiców opartych na wnikliwej analizie źródeł i literatury¹⁸. Jeden dotyczył epizodu z przynależnością okręgu do Brandenburgii w 1319 roku, drugi – ucieczki mistrza joannitów F. v. Neumanna do Świebodzińca, kolejne – lokalnej historii górnictwa węgla brunatnego, historii i zbiorów muzeum miejskiego, funkcji gospodarczych ratusza, dziejów trzebnickich dóbr cysterek na terenie powiatu, miejscowego XIX-wiecznego winiarstwa oraz dawnych przepisów porządkowych w mieście. Ich wartość poznawcza jest aktualna do dziś. W nurcie popularyzatorskim wydał jeszcze Zerndt zbiór 26 humorystycznych opowiadań z dziejów powiatu napisanych oryginalną odmianą miejscowej gwary śląskiej pt. „Woas där alde Voater Grieben dārzählt!”¹⁹, artykuł o Świebodzińcu w zbiorowej pracy „Ostmark” z roku 1927, drugi tom wcześniejszych „Heimatklänge”^{19a} oraz zredagował kolorową mapę powiatu dla Instytutu Kartograficznego P. Barona z Legnicy²⁰. Już pośmiertnie opublikowano w kalendarzu wschodniotorzyskim (Heimatkalendar für den Kreis Ost-Sternberg) jego szkic o wiosce Sieniawa, centrum miejscowego wydobycia węgla brunatnego.

G. Zerndt jako archiwista miejski miał pieczę nad zasobem archiwum magistrackiego oraz zbiorami muzealnymi; na ich podstawie wydawał opinie, konsultował prace innych autorów. Prowadził ożywioną korespondencję ze znanymi postaciami ówczesnego życia naukowego, także z Polakami²¹. Dorobek Zerndta od początku służył jako baza informacji historycznych i źródłowych; cytowano go i umieszczano w każdym zestawieniu literatury lokalnej²². Do dziś w środowisku byłych mieszkańców przedrukowuje się jego wiersze i opowiadania, wspominając również jego talent w upowszechnianiu wiedzy o zabytkach miasta. Powoływali się na niego i nadal powołują badacze (zarówno niemieccy jak i polscy) piszący o różnych zagadnieniach szczegółowych, np. reformacji i kontrreformacji (D. Dolański 1998, J. Splitzgerber 1913), ważnych postaciach (H. Funck 1933, E. J. Krzywon 1992) czy kluczowych wydarzeniach (A. Wędzki 1970).

¹⁷ [R.] R o t h e - R i m p l e r, op. cit., s. 32; Schwiebus, s. 111-112; por. J. P. M a j c h r z a k, op. cit., s. 15.

¹⁸ HK 1926-1930.

¹⁹ Schwiebus, s. 111.

^{19a} Por. także Beiträge zur Heimatkunde der Neumark. Sage. Sitte. Brand, Landsber/W. 1925, Heft 8.

²⁰ HK 1932, s. 94.

²¹ Por. Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Rkp. 808 (list G. Zerndta z 1910 r. do dr Z. Celińskiego, dyrektora Biblioteki Kórnickiej).

²² Np. Kreis Züllichau-Schwiebus, hrsg. C. Schelenz, 2 Aufl., Frankfurt am Main, 1975, s. 204; HK 1933, s. 72.

Najważniejsze prace G. Zerndta

1. *Abriß zur Heimatkunde des Kreises Züllichau-Schwiebus*, 1 wyd., Schwiebus 1895;
2. *Geschichte von Stadt und Kreis Schwiebus*, Tl. 1-3, Schwiebus 1909, 1911, 1925;
3. *Heimatklänge*, [I-II], Schwiebus 1909, 1928;
4. *Verzeichnis der seltenen Pflanzen des alten Kreises Schwiebus*, Schwiebus [ok. 1912];
5. *Führer durch das Museum in Schwiebus*, Schwiebus 1925;
6. *Führer durch die Städtischen Sammlungen in Schwiebus*, Schwiebus 1925;
7. *Die beiden Dubas in Swebyssen*, Wolmirstedt 1924;
8. *Woas dār alde Voater Grieben dārzählt!*, Schwiebus 1927.